

Глава 26 □ Німеччина

§ 1. Конституційна хартія Пруссії 31 січня 1850 року

У другій половині XIX століття Пруссія перетворилася на найбільш-шу німецьку державу, яка відіграла виключну роль у процесі об'єднання раніше розрізнених німецьких земель у єдину німецьку імперію. Одним з чинників політичного підвищення Пруссії став розвиток у її політич-ній системі принципів конституціоналізму, чому сприяла революція 1848 року. Незважаючи на поразку революційно-демократичних сил, у всіх сферах життя прусського суспільства намітилася демократизація. Підприємці тепер могли користуватися відносно ліберальними зако-нами про концесії і гірничу промисловість, особливо при створенні акціонерних товариств. Було ухвалено аграрні закони, які або скасо-вували феодальні повинності, або переводили їх до розряду капіталіс-тичної ренти.

У 1850 році прусський король Фридрих-Вільгельм IV октроював Конституційну хартію, яка стала основним законом Пруського королів-ства. Вона установила в Пруссії лад конституційної монархії з виборним народним представництвом. Але Хартія мала консервативний характер, передбачаючи мінімум цивільних і політичних прав. Главою держави залишався прусський король, якому надавалися значні законодавчі, ви-конавчі, адміністративні та судові повноваження. Він володів і правом законодавчої ініціативи, і правом абсолютного вето на рішення парла-менту. Принцип поділу влади не було реалізовано у політичній практи-ці Пруссії. Уряд у разі необхідності збереження суспільної безпеки мав право видавати закони, які не суперечать Хартії. Судова влада здійсню-валася від імені короля, він же призначав суддів. Формально призначені королем судді мали довічно виконувати свої обов' язки, хоча існували й формальні можливості для їхнього усунення.

Представницький орган - Ландтаг одержував за конституцією право ухвалювати закони, які потім затверджувалися королем. Ландтаг складався з двох палат. Верхня палата називалася першою палатою, або палатою панів. Вона наполовину була вибіркою і

наполовину та-кою, яка призначалася короною. З 1853 року всі члени цієї палати стали призначатися королем. Їхня посада ставала довічною і спадковою (статті 65-68 Хартії). Друга палата, або палата депутатів, обиралися виборцями від населення на п'ять років (стаття 73). Палати парламенту скликалися і розпускалися королем (стаття 51). Формально Хартія встановлювала (тільки для чоловіків) всезагальне виборче право, але фактично воно не було рівним і здійснювалося за куріальною системою. Виборці поділялися на три курії. Кожна курія одержувала третину місць у нижній палаті. Курії формувалися з таким розрахунком, аби вони сплачували рівні суми податків. Але через те, що до першої курії входили заможні виборці, до другої - виборці середнього достатку, а до третьої - малоспроможні, то перша курія на меншу кількість виборців одержувала стільки ж місць, скільки і найчисленніша третя курія. Отже, багаті виборці отримували певні переваги.

Конституційна хартія скасувала старий становий лад, проголосивши громадянську рівність і скасування привілеїв. Титулом II Хартії громадянам Пруссії гарантувалися свобода особистості і релігії, недо-торканність власності й житла, свобода слова, зборів та спілок. Встановлювалася загальна військова повинність. Особлива увага приділялася розвитку шкільної освіти. Хартія проголосила свободу науки і викладання (стаття 20). У статті 22 Хартії проголошувалося: «Право викладати, засновувати і керувати навчальними закладами є вільним для кожного, якщо він доведе підпорядковуючим державним установам свою моральну, наукову і технічну спроможність». Гарантувалося безкоштовне навчання в публічних народних школах (стаття 25). Разом з тим вимагався і суворий державний нагляд за освітнім процесом (стаття 23). У разі виникнення загрози громадському спокою чи війни передбачалася можливість призупинення дії статей щодо цивільних прав і свобод.

Конституційна хартія 1850 року оформила в Пруссії конституційну монархію з сильною владою короля і вторинним статусом Ландтагу.

---

§ 2. Об'єднання Німеччини. Конституція 1871 року

Об'єднання німецьких земель було закономірним явищем. Соціально-економічні і

політичні передумови цієї події визрівали про-тягом попередніх десятиліть. Після ліквідації в перебігу наполеонів-ських війн Священної Римської імперії німецької нації у 1806 році під протекторатом Франції утворився Рейнський союз, до якого входили 16 монархій. Після поразки французів у 1815 році він був пере-творений на Німецький союз, який являв собою конфедерацію 35 держав. Після революції 1848 року було ухвалено франкфуртську Конституцію 1849 року. Хоча Конституція не діяла жодного дня, вона закріпила ідею федералізму, відображену в Конституції Північно- німецького союзу 1867 року і реалізовану в Конституції 1871 року.

Північнонімецький союз являв собою союзна державу. Члени со-юзу зберігали свої державно-політичні системи, включаючи уряди, але частина владних повноважень делегувалася ними загально визнаній союзній владі. Головою союзу став прусський король, за яким закріп-лювалися зовнішньополітичні і військові повноваження. Інтереси членів союзу представляла Союзна рада, яка складалася з двох палат. Після конституювання Північнонімецького союзу об'єднувальна тен-денція стала реалізовуватися засобом уніфікованого законодавства.

Значну роль в об'єднанні Німеччини відіграв Отто фон Бісмарк. Поміщик, монархіст, людина, наділена розумом і характером, він ще у 1848 році запропонував королю Пруссії свої послуги у придушенні повстання. Тоді наляканий повстанням король відмовився від послуг Бісмарка, але після революції прийняв його на службу. Бісмарк став посланцем Пруссії в Союзному сеймі, потім послом Пруссії в Росії, після чого Фридрих Вільгельм IV призначив його міністром- президентом Пруссії. Спираючись на повноваження виконавчої влади, наданої йому Конституцією 1850 року, Бісмарк, ігноруючи Ландтаг, став проводити курс на об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю».

Зовнішньополітичними обставинами, які сприяли створенню бла-годатних умов для остаточного об' єднання німецьких земель, стали перемога Північнонімецького союзу у війні проти Франції і розгром Наполеона III. 18 січня 1871 року було оголошено про створення Ні-мецької імперії, державний лад якої відображено в Конституції. Вона закріпила федеративний устрій монархічної держави. До федерації входили 22 монархії (серед них чотири королівства - Пруссія, Баварія, Саксонія та Вюртемберг, 18 герцогств і графств) і три вільні міста з республіканським ладом (Любек, Бремен, Гамбург). Суб'єкти феде-рації передавали низку важливих повноважень центральній владі, зберігаючи урядову і законодавчу автономію.

На чолі об'єднаної Німеччини стояв імператор, влада якого мала спадковий характер. Він володів правом вирішального слова в законо-давчих колізіях. Імператор міг скликати і

розпускати парламент, який складався з двох палат: Союзної ради (Бундесрату) і Рейхстагу. Останній був нижньою палатою, яка обиралася населенням. Йому належало право законодавчої ініціативи з питань, віднесених до імперської компетенції: про громадянство, поліцейний нагляд, торгівлю і фінанси, авторські та винахідницькі права, засоби зв'язку і повідомлення, права громадян і військово-будівництво. Інтереси земель і вільних міст були представлені в Бундесраті. До його складу входили 58 представників від 25 суб'єктів федерації. Пруссія була представлена 17 депутатами і домінувала у верхній палаті, оскільки для блокування будь-якого рішення було достатньо 14 голосів. До компетенції Бундесрату входили: законодавство, питання бюджету і фінансів, відносини між членами союзу тощо. Беручи до уваги політичну гегемонію Пруссії у федерації, сучасники називали це державне утворення «союзом нерівних». Держави, які були членами союзу, могли бути відповідно до ст. 19 Конституції силувати до її виконання шляхом екзекуції (тобто застосування сили), яка визначалася Бундесратом і проводилася до виконання імператором.

Фактично повнота влади належала призначеному імператором канцлеру, який був не тільки єдиним імперським міністром, а й представником Бундесрату. За умови рівності голосів у верхній палаті парламенту його голос був вирішальним.

На відміну від більшості європейських країн у Німеччині не було реалізовано принцип «відповідального уряду» і на виконавчу владу не покладалася відповідальність. Конституція 1871 року зафіксувала створення єдиної німецької держави у формі конституційної монархії. Законодавче закріплення владних повноважень імператора, канцлера, Бундесрату і Рейхстагу відбивало прогресивну тенденцію еволюції німецької державності: від абсолютної монархії до конституційної. Але державно-політичний лад, який установився після об'єднання Німеччини, відзначався політичним консерватизмом і не втілював багатьох передових принципів та інститутів демократичної влади.

Конституція Німецької імперії вводила звичайні «права і свободи» - рівність перед законом, скасування феодальної юстиції, загальне чоловіче виборче право, скасування цензури, буржуазні принципи правосуддя. У той же час держава залишалася поміщицько-монархічною. На відміну від Франції, де клас дворян було підірвано економічно, в Німеччині юнкерство зберегло свої землі, титули, замки і залишалося політичним лідером. Реакційний шлях об'єднання Німеччини відіграє потім згубну роль не тільки в її власній історії, але й в історії всієї Європи.

§ 3. Карне уложення Німецької імперії 1871 року

У процесі об'єднання німецьких земель і створення Другого рейху відбувався розвиток німецького права. Загальний територіальний, по-літичний та економічний простір вимагав розроблення загальної пра-вової бази, у першу чергу кодифікації карно-правової норми.

У 1871 році було ухвалено Карне уложення Німецької імперії. При його укладенні за взірець бралися більш ранні кодифікації, проведені в окремих землях: карний кодекс Баварії 1813 року, карний кодекс Саксонії 1838 року, карний кодекс Вюртемберга 1839 року, карний кодекс Брауншвейга і Ганновера 1840 року, карний кодекс Гессен-Дармштадта 1841 року, карний кодекс Бадена 1845 року та карний кодекс Пруссії 1851 року. Уложення базувалося на ідеях класичної школи карного права, значний вплив на його структуру і зміст справив Карний кодекс Франції 1810 року.

На відміну від французького кодексу Карне уложення Німецької імперії складалося не з чотирьох, а з трьох книг, але в ньому також можна виділити Загальну та Особливу частини. Положення Загальної частини викладалися в першій книзі, присвяченій визначенню злочинів, проступків і поліційних порушень, і в другій книзі, присвяченій стадіям вчинення злочину, співучасті, пом'якшуючим та обтяжуючим вину обставинам тощо. Особлива частина представлена в третій книзі, де викладалися статті, присвячені окремим видам злочинів.

Розмежування злочинних діянь, як і в Карному кодексі Франції 1810 року, залежало від серйозності покарання. Покарання були спрямова-ні в основному на залякування. Але смертна кара застосовувалася тільки у двох випадках: за зраду держави й імператора, за спробу на-сильницького змінення державного ладу, змінення порядку престоло-наслідування (§ 80 і § 81) імперії і за сплановане умисне вбивство. У воєний час перелік злочинів, за які передбачалася смертна кара, міг бути розширений. За публічне виголошення промови або поширення творів, які підбурюють до державної зради, винного могли засудити до позбавлення волі до 10 років. Позбавлення волі могло призначати-ся у трьох видах: тюремне ув'язнення з примусовими роботами, утри-мання у фортеці без примусових робіт та арешт без примусових робіт. Як покарання також застосовувалися каторжні роботи, конфіскація майна, обмеження у правах, штраф та

догана. До додаткових покарань належали вислання, повне позбавлення всіх прав честі і тимчасове позбавлення окремих прав.

Карне Німецьке уложення складено в більш пізній час і було більш ліберальним. На відміну від французького кодексу і кодексів деяких німецьких земель укладачі Уложення відмовилися від застосування тілесних покарань.

Після ухвалення Уложення простежувалася тенденція до гуманізації карного права, що позначилося в заміні покарань за деякі злочини на штраф, а також у більш ліберальному підході до покарання неповно-літніх. Ця тенденція була перервана з приходом до влади націонал-соціалістів на чолі з Адольфом Гітлером.

---

§ 4. Німецьке цивільне уложення 1896 року

Правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб. До вироблення загальнонімецького зводу законів у німецьких землях продовжували зберігати свою юридичну силу Цивільний кодекс Баварського королівства 1756 року, збірник законів 1794 року «Загальне земське право прусських провінцій», Саксонське цивільне уложення 1863 року та інші кодифікації, засновані на принципах «просвітницького абсолютизму», у змісті яких спостерігалися значні відмінності. Питання щодо створення загальнонімецької кодифікації мало в суспільстві гострий політичний резонанс. Одні правознавці й політики висловлювалися за найшвидше розроблення кодифікації, а інші заперечували необхідність такого документа, аргументуючи свою точку зору тим, що кодифікація суперечить національно-правовим традиціям. Подолавши спротив консервативного чиновництва, спеціально створена комісія розпочала розроблення зводу приватного права. У 1896 році другий проект кодексу було схвалено Рейхстагом, Бундесратом та імператором. Він одержав назву Німецького цивільного уложення. Воно було введене до юридичної практики з 1900 року одночасно з Вводним законом, який містив пояснення щодо порядку застосування правових норм і термінології, що походила з римського права. Структура документа будувалася за пандектною системою, тобто складалася зі вступу, декількох книг, які об'єднували правові норми щодо предмета юридичного регулювання, і висновків. П'ять книг, які входили до складу Уложення, присвячувалися

відповідно до статусу фізичних та юридичних осіб зобов'язальному праву, речовому праву, сімейно-шлюбному і спадково-му праву.

Правоздатність фізичних осіб ґрунтувалася на принципі юридичної рівності. Правоздатність людини за пунктом 1 Уложення виникла з моменту народження, а цілковита громадянська дієздатність відповідно до Уложення наставала з 21 року. Деякі статті було присвячено обмеженій дієздатності неповнолітніх (§ 106-113). Недієздатними могли бути визнані душевнохворі чи недоумки, п'яниці та особи, що ведуть розгульний спосіб життя.

Уложення передбачало деякі обмеження правового статусу жінки порівняно з правами чоловіка, але вони були значно м'якшими, ніж у Кодексі Наполеона 1804 року. Важливо відзначити, що в Уложенні вперше введено поняття юридичної особи.

Уложення виділяло два види юридичних осіб: юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права. Перші у свою чергу поділялися на товариства, засновані з господарською метою (§ 22), і на товариства, створені без таких (§ 21). Стосовно товариств, створених без комерційної мети, діяв реєстраційний (на підставі без-посередньої присутності) порядок утворення. Досить було тільки за-явити про створення товариства за місцем проживання шляхом вне-сення до судового реєстру. Відносно комерційних товариств (торго-вельних, виробничих та ін.) застосовувався концесійний або дозвільний порядок. Аби розпочати свою діяльність, таке товариство мало одержати спеціальний урядовий дозвіл. Юридичні особи публічного права (установи) пов'язувалися з реалізацією особливих соціальних завдань і передбачали особливий порядок утворення. Аби установа стала правоздатною, необхідно було одержати санкцію тієї союзної держави, де вона реєструвалася (§ 80).

Цивільне уложення визнавало за юридичними особами широку правоздатність, яка охоплювала всю сферу цивільного права за винятком правовідносин, характерних для фізичних осіб. Для виникнення правоздатності товариства була потрібна низка умов. Вони мусили мати статут, «місце проживання» і правління, яке повинне було представляти товариство в суді. Крім правління, основним органом управління товариства були загальні збори, які обирали правління і могли ліквідувати товариство кваліфікованою більшістю голосів.

Закон передбачав можливість не тільки виникнення, а й припинення правоздатності

товариств. Крім неспроможності, закриття відповідно до власного рішення чи повної реалізації мети, передбачалася можливість позбавлення товариства його статусу «внаслідок проти-законного рішення загальних зборів або через протизаконний спосіб дій правління, загрози суспільним інтересам» (§ 43). Малося на увазі, що ця постанова закону стосується не тільки комерційних чи соціальних товариств, а й політичних, професійних.

Особливості загальнонімецької кодифікації полягали в тому, що норми земського права, які не суперечили Уложенню, зберігали свою юридичну силу, а також у тому, що текст джерела не містив описів та визначень, як французькі кодекси. Істотна особливість документа полягала в тому, що його доктрина мала соціально орієнтований характер, допускаючи обмеження у сфері речового та зобов'язального права під приводом соціальної користі, особливо в інтересах соціально слабких суб'єктів. У цілому Уложення відповідало тенденціям розвитку бур-жуазних стосунків у Німеччині.

Отже, Німецьке цивільне уложення 1896 року стало другим після Цивільного кодексу Франції класичним виразом приватного права епохи Нового часу. Його особливості були наслідком розвитку національно-правових традицій Німеччини. Так, замість індивідуалізму, притаманного європейським правовим системам Нового часу, Уложення стало яскравим прикладом утілення ідеалу регульованих державою інститутів приватного права, справляло значний вплив на кодифікацію і розвиток права не тільки в Європі, а й у країнах Азії та Латинської Америки. У Німеччині воно залишалося основним діючим джерелом права до кінця ХХ століття.

Зобов'язальне і речове право. Система речового права за Уложенням була традиційною для німецької редакції римського права. Але в Уложенні книга, присвячена зобов'язальному праву, передувала книзі про речове право. Право власності відповідно до § 903 Уложення визначалося через протиставлення вільного розпорядження власника своєю річчю і відсутність втручання третіх осіб у це право. За власником визнавалися необмежені права щодо відчуження речі, а також щодо її вимоги від будь-якого володаря. Разом з тим така вимога не мала порушувати прав тих, кому на законних підставах річ було передано в оренду або в інше користування. Отже, власницькі права не були абсолютними.

Право власності відрізнялося від права володіння. Під останнім розумілася реалізація будь-ким свого панування над річчю. До того ж володіння однаково поширювалося на будь-які речі, доступні цивільному обігу. Воно охоронялося законом, і ніхто не міг самовільно відібрати його. Але в цьому разі утворювалося порочне володіння, яке не

давало підстав для наступного утворення права власності на річ. Не-насильницьке, дбайливе володіння дозволялося передавати іншій особі, користувачеві або навіть відчужувати. Права осіб, які відбувалися на підставі домовленості, охоронялися законом. Відповідно до вимог часу в Уложенні визнавалося більш обмежене тлумачення режиму земельної власності, і воно відповідало традиційним для пруського чи саксонського права обмеженням на користь сусідського права або суспільних інтересів.

Повноваження власника земельної ділянки, орієнтуючись на право приєднання, як і у французькому Цивільному кодексі 1804 року, по-ширювалися й на простір над поверхнею, і на надра землі. Але власникові заборонялося перешкоджати використанню простору чи надр там, де він не мав прямого і безпосереднього інтересу (§ 905). Відповідно до традиції пандектного права власник землі повинен терпіти різного роду емісії (газ, кіптяву, випаровування), джерелом яких були інші сусідні ділянки, «якщо такий вплив не обмежує його чи обмежує незначною мірою» і відповідає традиційному використанню ділянок (§ 906). Крім правової традиції, у цих правилах виявився соціальний інтерес великих земельних власників, які наполягали на пріоритеті нерухомості.

Право земельної власності зберегло можливість позадоговірних відносин між власником землі та її безпосереднім користувачем. За цими інститутами виразно проглядаються залишки вотчинних, на-півфеодальних відносин, збережених у новому вигляді. Земельна ділянка спочатку могла бути пов'язана з деякими обтяженнями: вотчинні повинності на користь іншої особи, якою найчастіше був номінальний власник (§ 1105). Такий власник не міг переробляти річ за власним бажанням чи суттєво змінювати її вигляд. Повинності могли набувати вигляду й грошового боргу, який сплачувався як періодична рента (§ 1109).

На перше місце за значущістю в обов'язальному праві було поставлено зовнішній вияв волі суб'єкта права до тих або інших дій (волевиявлення). Відповідно в договірному праві значно збільшилася кількість передбачуваних випадків, коли ті чи інші дії залишалися законними, незважаючи на відсутність справжньої волі чи її оскарження. Цього вимагала міцність комерційного обігу. Наприклад, пропозиція укласти договір (оферта) вважалася достатнім зобов'язанням, якщо не було спеціальних застережень. Зобов'язання могло мати на увазі як виконання певних дій, так і утримання від них.

Основним джерелом виникнення зобов'язання був договір. У випадках із нерухомістю його необхідно було укладати письмово тільки за участю юридично уповноважених державних осіб. Традиційно вважалися недійсними договори (і будь-які інші правочини),

які суперечили законам і порушували вимоги суспільної моралі. Уложення оголошено не дійсним правочин, «за яким одна особа, користуючись злиднями, легковажністю чи недосвідченістю іншої, замість будь-яких послуг

із свого боку виговорює чи примушує надати собі майнову вигоду, розміри якої настільки перевищують цінність послуг, що вигода за даних обставин справи видається явно неспіввимірною...» (§ 138). У цьому параграфі йшлося вже не про звичайний обман, а про явне зловживання соціальним становищем. Параграфи, присвячені договорам, містили суттєві новації, які посилювали захищеність однієї зі сторін. Так, у договорі робочого наймання закон зобов'язував того, хто наймав, дотримуватися мінімальних умов безпеки, наскільки це було можливо за конкретних умов. Якщо йшлося про домашній найм, то наймача зобов'язували до того, аби надати робітникам нормальні умови проживання, відпочинку, а також дотримуватися вимог «здоров'я і моральності службовця» (§ 618). Заборонялося укладати договір найму довічно. Подібний договір можна було припинити через п'ять років після його укладання (§ 324). Недодержання необхідних умов договору було підставою для стягнення збитків. Аналогічно в разі оренди жилого приміщення той, хто винаймав, звільнявся від зобов'язання дотримуватися договору, якщо користування приміщенням було пов'язане зі значною небезпекою для здоров'я. У цих та деяких інших конкретних договорах передбачалася можливість з поважних причин чи застережних у законі умов відмовитися від виконання зобов'язання без невігідних наслідків. Відмова від принципу непо-рушності договору як загального правила була важливою рисою зобов'язального права.

Підставою для виникнення зобов'язання, як і у французькому кодексі 1804 року, в Уложенні виступало заподіяння збитків. Відшкодування збитків передбачало наявність вини з боку того, хто заподіяв шкоду. Звільнявся від відповідальності той, хто заподіював шкоду іншому в стані душевного розладу або несвідомо, тобто враховувалися обставини, що виключали свободу вияву волі.

Сімейно-шлюбні відносини. У родинних відносинах найважливішим положенням було визнання тільки цивільного шлюбу. Шлюб вважався не приватним договором, а підлягав державній реєстрації за особовою заявою у присутності цивільного чиновника. Не заборонялася церковна форма шлюбу. Всі церковні зобов'язання визнавалися такими, що зберігають силу для тих, хто дотримується цих правил. Закріплювалися моногамність шлюбу і неможливість укласти інший шлюб, не припинивши попереднього.

Шлюбний вік установлювався відповідно до вимог громадянської дієздатності: 21 рік для чоловіка і 16 - для жінки. Малюся на увазі, що батько дає згоду на шлюб для своїх

законних дітей (фактично тільки для жінок, оскільки чоловіки в 21 рік досягали повної дієздатності). Отже, вияв батьківської волі був значно послаблений порівняно з тим, як це питання регулювалося у Франції.

Стосунки подружжя у шлюбі регулювалося традиційно, із закріпленням домінуючої волі чоловіка. Подружжя мали разом жити, зберігати вірність, підтримувати спільне господарство. Чоловік повинен був надавати дружині відповідне її становищу утримання. Домінуюча роль чоловіка і надалі виражалася в тому, що він мав право на власний розсуд вирішувати всі питання спільного проживання, обирати місце- проживання. Але таке панівне становище чоловіка не було абсолютним. Дружина могла не підкорятися його рішенням, якщо вона вважала це зловживанням стосовно її прав.

Уложення визнавало режим спільності майна подружжя. Інші відносини подружжя з приводу майна допускалися, але для цього потрібно було укласти спеціальний шлюбний контракт. Протягом шлюбу чоловік керував усім майном родини, включаючи майно, «внесене» дружиною. Але керувати майном дружини чоловік мав «правильно», а для того, щоб розпоряджатися ним, - «питати» її згоди. У цілковитому веденні дружини були її особисті речі, включаючи коштовності, а також одержані у подарунок, придбані своєю працею або самостійним веденням підприємства. Таким чином, система внутрішньородинних майнових відносин за Уложенням була більш сприятливою для жінок порівняно з попередніми джерелами німецького права.

Розлучення припускалося тільки в судовому порядку і за наявності узаконених причин. До них належали перелюбство, вчинення злочину, злومисне полишення, порушення зобов'язань шлюбу, у тому числі жорстоке поводження з одним із членів подружжя. У цьому виявився вплив протестантизму.

Значною мірою умовним став інститут батьківської влади стосовно дітей. Мати також була зобов'язана і мала право турбуватися про дітей. Батько міг користуватися майном дітей. Зберігалася право батька вдаватися стосовно своєї дитини до виправних заходів, але вони накладалися не мимовільно, а за рішенням опікунського суду.

Зберігалася відмінність прав законних і позашлюбних дітей. Щодо матері позашлюбні діти розглядалися нарівні з її законними дітьми, а стосовно батька - родство не визнавалося. Але позашлюбні діти могли вимагати від свого батька сплачувати аліменти до досягнення ними 16 років. Відповідно розрізнялися й спадкові права дітей. Правом на обов'язкову

частку в спадщині користувалися тільки законні діти.

---

§ 5. Листопадова революція 1918 року. Веймарська конституція 1919 року

Військово-монархічна диктатура, що сформувалася в Німеччині у роки Першої світової війни, порушувала принципи Конституції 1871 року. До тих пір, доки воєнні дії розгорталися успішно для Німецької імперії, суспільство терпляче ставилося до встановлення військового режиму. Але через усвідомлення неминучості поразки німецького мілітаризму та його союзників у країні зміцнювалась опозиція правлячому режиму. Цьому значно сприяла економічна криза, що поглиблювалася. Це позначалося в гіперінфляції, товарному дефіциті, розгулі спекуляції та численних соціальних протестах. Весна 1917 року ознаменувалася активізацією пацифістського руху, який поширювався по всій Європі. Наростанню опозиційних настроїв сприяли революційні події в Росії. Неминучість ліберальних перетворень була настільки явною, що навіть уряд Пруссії, який вважався осередком консерватизму, був змушений піти на реформу виборчого права. Але поразка Німеччини у війні призвела до політичної та соціальної ізоляції влади, коли часткові перетворення у сфері державності вже не могли призвести до відновлення соціальної стабільності і громадянського миру.

Важливим чинником, який визначав політичний розвиток країни в цей період, стало посилення впливу лівих партій, серед яких особливим радикалізмом відзначалася незалежна соціал-демократична партія Німеччини, яка відкололася від соціал-демократичної партії. Крайні ліві соціал-демократи утворили групу «Спартак», члени якої виступали за реалізацію в Німеччині більшовицької моделі державно-політичного розвитку. Вони підтримували тісні зв'язки з радянською Росією, зазнаючи значного ідеологічного впливу більшовиків, які прийшли там до влади. У Німеччині починають створюватися перші ради. Вони разом з іншими силами виступали з вимогами встановлення у країні республіканської форми правління. Республіка в цей період розглядалася як єдиний ефективний механізм, здатний протидіяти мілітаризму.

Революційні події в Німеччині було спровоковано спробою імперського уряду вивести з міста Кіля німецький флот і дати флоту Англії генеральну морську битву. Таке рішення виявилось провокацією, мета якої - потопити в Північній Атлантиці 100 тис. революційно налаштованих моряків. З листопада 1917 р. моряки загасили топки кораблів і вивісили червоні прапори. Їхній виступ підтримали робітники всієї Німеччини.

Ці події стали приводом до початку революції. 9-10 листопада 1918 року спалахнуло повстання в Берліні, внаслідок чого влада перейшла до Ради народних уповноважених. Будучи за характером буржуазно-демократичною, революція призвела до руйнування загальнонімецької монархії і 22 місцевих монархій, які існували в окремих німецьких землях. На місцях утворилися нові соціально-демократичні уряди. Незабаром було підписано перемир'я з країнами Антанти, яке фактично поклало кінець світовій війні й ознаменувало початок політичного переустрою Німеччини.

З 16 по 21 грудня 1918 року пройшов Загальнонімецький з'їзд рад. Керований соціал-демократичною партією Німеччини (Еберт, Носкі, Шейдеман), з'їзд відмовився брати владу у свої руки і передав її Раді народних уповноважених. Розрахунок німецьких (і російських) комуністів на встановлення «диктатури пролетаріату» не виправдався. Лідерів комуністів Карла Лібкнехта і Розу Люксембург було вбито, виступи робітників придушено за допомогою відізнаних з фронту військ. Веймарські національні збори, які засідали з лютого 1918 по травень 1920 року у Веймарі, встановили державну владу перехідного часу і утвердили нову Конституцію. До перших виборів повноваження рейхстагу передавалися Національним зборам.

Веймарська конституція 1919 року визначила Німеччину як федеративну республіку з президентсько-парламентським правлінням. Але в тексті Конституції зберігся термін «імперія». У контексті цього документа він був синонімом слова «державна» («Німецька імперія - республіка»). Політичні реалії Німеччини 20-30-х років ХХ століття не сприяли реалізації закладених Конституцією принципів парламентаризму. Значну роль у подальшій трансформації демократичної державності відіграли суперечності, які мали місце в тексті документа. Вже на початку 20-х років позначилася тенденція до посилення виконавчої влади, перш за все президентської. У травні 1920 року було ухвалено закон щодо виборів президента, які не були проведені, оскільки соціал-демократи наполягли на легалізації статусу тимчасового президента Німеччини Еберта. Конституція закріплювала перевагу загальноімперського права над правом окремих земель. На відміну від Конституції 1871 року, яка встановлювала гегемонію Пруссії, всі землі тепер мали рівні права й рівні уряди в загальнонімецьких органах влади. Влада на місцях мала будуватися на республіканських принципах. Передбачалося обов'язкове існування представницького органу влади, який мусив формуватися на основі всезагального, рівного, таємного та прямого голосування.

Основним принципом організації влади став її поділ. Законодавчи-ми повнооваженнями володів парламент, який складався з двох палат: Рейхстагу, депутати якого обиралися на підставах пропорційного представництва і на основі всезагального виборчого права (Веймарська конституція вперше в Європі надала виборчі права жінкам), і Рейхсрату, який формувався з представників обласних урядів. Кожна земля в рейхс-раті мусила бути мати у крайньому разі один голос, більш великі області одержували по одному голосу на 700 тис. мешканців. На відміну від Конституції Бісмарка 1871 року Веймарська конституція обмежувала представництво земель 2/5 усіх голосів.

Головою виконавчої влади проголошувався президент, якого обирали на сім років з правом переобрання. Він мав широкі повноваження: міг укладати зовнішні союзи і договори, здійснював верховне командування армією і флотом, призначав і звільняв чиновників, а також членів уряду, включаючи канцлера. У виняткових випадках він міг видавати власні укази. Конституція передбачала цікаву систему обмежень і протипаг. Так, відповідно до статті 43 президент міг бути достроково зміщений зі своєї посади народним голосуванням. Рішення щодо референдуму ухвалювалося 2/3 голосів Рейхстагу. Але якщо народним голосуванням відхилялася пропозиція стосовно зміщення президента, він вважався переобраним, а Рейхстаг розпускався.

У Конституції взагалі багато уваги надавалося референдуму. Показовою є стаття 48 (нею в майбутньому скористалися фашисти), яка була аналогічною статті 19 Конституції 1871 року і надавала президентові можливість примушувати окремі землі до виконання Конституції та імперських законів за допомогою збройної сили і тимчасово призупиняти там дію конституційних прав і свобод, але такі заходи могло бути скасовано Рейхстагом.

Імперський уряд складався з рейхсканцлера та імперських міністрів. Рейхсканцлер головував в імперському уряді і керував його справами за наказом, прийнятим урядом і схваленим президентом імперії. Усі розпорядження були дійсними лише після утвердження їх рейхсканцлером і відповідним імперським міністром. Це означало прийняття відповідальності. Рейхсканцлер визначав керівні лінії політики і за це відповідав перед Рейхстагом. Міністри відповідали перед Рейхстагом за свою сферу діяльності. Рейхсканцлер та міністри по-требували для «виконання» своїх повноважень довіри з боку Рейхстагу. Якщо вони позбавлялися такої довіри, то зобов'язувалися піти у відставку.

Конституція проголошувала незалежність судової влади, яка реалізовувалася в межах

системи незалежних і самостійних обласних та імперських судів. Вищою судовою інстанцією був Верховний державний суд Німецької імперії. Для захисту окремих осіб від розпоряджень і вимог адміністративних установ установлювалися адміністративні суди.

Другу частину Конституції було присвячено основним правилам і обов'язкам німців. Тут підкреслювалося, що чоловіки і жінки мають «у принципі» однакові громадянські права і несуть однакові громадянські обов'язки. Кожен німець у кожній області імперії мав ті самі права і обов'язки, що і громадяни цієї області. Конституція передбачала свободу пересування, недоторканність житла, таємницю листування, свободу віросповідання, особи, друку, слова, мітингів, зборів, спілок та громадського самоврядувань. Вона вводила всезагальне обов'язкове і безкоштовне шкільне навчання.

У цілому Веймарська конституція 1919 року для свого часу була найдемократичнішою конституцією Європи, але вона не відіграла вирішальної ролі в долі Німеччини. За умов економічної кризи і Версальської повоєнної системи конституція не утримала Німеччину в межах права. Протиборство різноманітних політичних сил країни підірвало Конституцію. На зміну Веймарській республіці прийшла фашистська диктатура.

---

§ 6. Встановлення фашистської диктатури

«Фашизм», «фашисти» - це по суті прізвиська. Явище, яке описується тут, могло б називатися й інакше, наприклад, націонал-соціалізм, націонал-більшовизм, націонал-комунізм тощо. Жодна з цих назв не дає змогу зрозуміти, що трапилося в житті людей першої половини ХХ століття. Письменник Герман Гессе устами одного зі своїх героїв сказав так: «Ідеологія, готова крокувати по трупах заради досягнення своєї мети, - фашизм, незалежно від того, як називають цю ідеологію самі ідеологи». По трупах - до мети! Або, як закликав Геббельс: «Упе - ред по могилах!». І в цьому - сутність фашизму, навіть якщо проголошуватимуться благі наміри (наприклад, «будівництво комунізму»).

Шлях, усяяний трупами, обов'язково приведе до фашизму, тобто до узаконеного

озвіріння, падіння Людини. Майбутній прем'єр-міністр Польщі Циранкевич, який як в'язень пройшов через Освенцим, а тому його як свідка допитували на Нюрнберзькому процесі, у відповідь на звичайну вимогу судді говорити «правду, тільки правду і всю правду» вигукнув: «Всю правду про Освенцим? Немає такої людини, яка б змогла розповісти всю правду про Освенцим!» Тим більше немає такої людини, яка зараз могла б розказати всю правду про фашизм. Статистика вгамовує смак. За роки панування фашизму в Німеччині до концтаборів увійшло 19 мільйонів чоловік, через труби крематоріїв вийшло 12 мільйонів...

Історики і філософи шукають «стержневий час», тобто час, який передбачає майбутні шляхи людства. Можливо, таким стержневим часом слід вважати ХХ століття. Це Вік-Попередження. Він показав безодню, яка розверзлася у ніг людства, аби люди вжахнулися від скоєного ними ж самими. ХХ століття з повним правом можна назвати катастрофою демократії: остання обвалилася на людство подібно по-топу, масові дії винесли на поверхню зло, що віками накопичувалося. Воно поховало під собою цінності, проголошені Просвітництвом. Шукати винуватців подій в історії - річ неблагодарна.

Логічний ланцюжок причин і наслідків уводить так далеко від сьогоденного злочину, що ледве не доводиться вінчати лаврами цілком конкретних убивць і гвалтівників. Однак, віддавши їм належне, не слід забувати: фашизм дремає в кожному з нас. Як багато що в історії, фашизм не є продуктом тільки німецької історії, як більшовизм не є продуктом історії тільки російської. І те й інше - продукт всесвітньої історії.

Початком катастрофи стала Перша світова війна. Вона не тільки вбила і покалічила мільйони людей, вона привчила вбивати, породила мільйони мимовільних убивць, скинула людину з п'єдесталу, на який її було возведено Просвітництвом. Хто міг би дозволити собі в ХVІІІ столітті таку тираду: «Людина - це хижак. Я стверджуватиму це постійно. Всі ці добродійні ханжі і проповідники соціальної етики, які намагаються закрити очі на даний факт, також хижі звірі, але тільки з вирваними зубами, які ненавидять інших за агресивність, від якої вони самі благородно утримуються... Називаючи людину хижим звіром, кого я ображаю: людину чи звіра?» Так писала на початку ХХ століття людина, праці якої, захлинаючись, читала вся Європа, - розумний історик і філософ Освальд Шпенглер. Відштовхуючись від Ніцше та Шпенглера, вожді фашизму переводили філософію у площину практики. Гімлер заявляв: «Недолюдина - це біологічне, на перший погляд, повністю ідентичне людині творіння природи з руками, свого роду мозком, очима і ротом. Але це зовсім інше, жахливе творіння. Це лише подобизна людини, з людиноподібними рисами обличчя, яке в духовному розвитку знаходиться значно нижче, ніж звір. Чи живуть інші народи в достатку, чи подихають від голоду, цікавить мене лише тією мірою, в якій ми маємо потребу в рабах для підтримання нашої культури. Ми, німці, єдині у світі, хто добре ставиться до тварин. Ми будемо

пристойно ставитися і до цих людино-звірів. Але було б злочином перед власною кров'ю турбуватися про них і вселяти їм будь-які ідеали і тим самим ще більше ускладнювати нашим дітям й онукам поводження з ними».

Антигуманізм - невід'ємна складова частина фашистської ідеології. Вона тісно переплетена з антидемократизмом. Тут у фашизма були серйозні замовники. Англійський нафтовий король Детеринг, який щедро фінансував фашистів, відверто заявляв: «Я особисто вважаю, що так звана демократія, у тому вигляді, як вона розуміється суспільною думкою у більшості країн, - це не що інше, як рай для нероб. Якщо б я був всесвітнім диктатором, я б розстріляв усіх нероб, які потрапили мені на очі». Аналогічно висловлювався сталевий і гарматний король Німеччини Крупп уже як свідок на Нюрнберзькому процесі: «Економіка потребує спокійного поступального розвитку. В результаті боротьби між багатьма німецькими партіями і безладдям не існувало можливості для виробничої діяльності. Ми, члени родини Круппа, не ідеалісти, а реалісти. У нас створилося уявлення, що Гітлер забезпечить нам необхідний здоровий розвиток. І він, дійсно, зробив це. Нам необхідно було суворе, міцне керівництво». Характерно, що американські й англійські судді Трибуналу не визнали Круппа військовим злочинцем.

Безумовно, і Детерингу, і Круппу мали імпонувати такі висловлювання Гітлера: «Перш за все необхідно покінчити з думкою, нібито натовп можна задовольнити за допомогою світоглядних побудов. Пізнання - це нестійка платформа для мас. Стабільне почуття - ненависть. Її значно важче похитнути, ніж оцінювання, засноване на науковому пізнанні. Широкі маси просякнуті жіночим началом: їм зрозумілі лише категоричні «так» або «ні». Масі потрібна людина з кірасирськими чоботами, яка говорить: цей шлях правильний». На жаль, Гітлер тут був до певної міри правий. Обивательському масовому середовищу не властиве критичне мислення, а відповідно притаманне прагнення до «рятувального» вождизму. Цю рису масової психології з успіхом використовували політичні авантюристи в усі часи.

Оволодіння масами фашисти вважали одним з найважливіших завдань. Без цього неможливо було «просунути наші носи до Рейхстагу». Тому вони широко використовували соціалістичну риторіку в своїй пропаганді, особливо там, де вони діяли у робітничому середовищі (Дрекслер, Отто і Грегор Штрассери, Геббельс та ін.). Соціалізм в інтерпретації фашистів виступав у шовіністичних обшарпанках. Тут їхнім наставником був усе той самий Шпенглер: «Старопруський дух і соціалістичний світогляд, які ненавидять одне одного братською ненавистю, є в дійсності єдиним цілим. Соціалізм - це сила, сила і ще раз сила. це дисципліна, твердий державний порядок, ієрархія. Завдання полягає у тому, аби звільнити німецький соціалізм від Маркса. Німецький, бо іншого не існує».

Шовінізм, націоналізм, антисемітизм, расизм, реакційна геополітична концепція «німецького життєвого простору», мілітаризм і реваншизм, ретельно підмальовані «тевтонським» романтизмом, - вся та реакційна мішанина, яка колобродила в умах німецького міщанства і склала «теоретичну» платформу націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Реакційний «тевтонський» романтизм, висміяний свого часу ще Генрихом Гейне, значно поширився в Німеччині за умов її поразки у Першій світовій війні. Численні відділення Тевтонського лицарського ордену було розкидано по всій Німеччині. У складі цього ордену, за зразком тайних масонських лож, було створено «Товариство Туле» (Туле - легендарна давня країна, нібито прабатьківщина «німецької раси»). Ідеологія товариства базувалася на концепції німецької расової зверхності, антисемітизму та пангерманізму. Широко практикувалися таємні містичні ритуали, свастика (солярний знак давніх аріїв) тощо. Девізом товариства було: «Пам'ятай, що ти німець. Тримай свою кров у чистоті». За дорученням товариства робітником мюнхенського залізничного депо Антоном Дрекслером у 1918 році було створено Німецьку робітничу партію, до якої вступили багато членів товариства. Так виник зародок фашистської партії.

На один із зборів німецької робітничої партії було відряджено 11 вересня 1919 року як інформатора Адольфа Гітлера. Партія йому сподобалася, і він незабаром став її лідером і головним оратором.

18 лютого 1920 року партія була перейменована в націонал-соціалістичну робітничу партію Німеччини (НСДАП). 24 лютого 1920 року на зборах партії в Мюнхені Гітлер представив програму партії з 25 пунктів. Тут містилися вимоги щодо анулювання Версальського договору, повернення Німеччині «втрачених» земель, об'єднання всіх німців, створення «національної армії», боротьби з «фінансовою єврейською плутократією», відмови від сплати репарацій, співробітництва робітників з «творчим капіталом» тощо. 21 липня 1921 року Гітлер в ультимативній формі став вимагати посади голови партії з необмеженими повноваженнями, а 29 липня його було обрано першим головою партії. Дрекслеру дісталася посада почесного голови партії. Новий статут НСДАП проголосив принцип вождизму: беззаперечне підкорення всіх партійних організацій «фюреру партії». Спроба Гітлера захопити владу в 1923 році призвела до заборони НСДАП. Самого Гітлера було засуджено до п'яти років ув'язнення. Але у 1925 році він був амністований і дав «чесне слово», що надалі діятиме тільки легальними засобами. Діяльність партії знову було дозволено.

Розпочалася боротьба за Рейхстаг. Вирішальну роль у ній відіграла кризова ситуація 1929-1933 років. Основними суперниками НСДАП були соціал-демократична партія

Німеччини і комуністична партія Німеччини. Наведемо дані щодо голосування при виборах до Рейхста-гу тільки по цих партіях (у млн голосів):

Роки

1920

1924

1928

1930 липень

1932 листопад

193:

СДПН

11

8

9,28

6,8

7,2

8

КПН

0,6

3,7

3,2

4,5

5

2,6

НСДАП

0,6

2

0,8

6,4

13

7,11

Це свідчить про те, що на початку діяльності і комуністична, і фашистська партії не користувалися значною популярністю, за соціал-демократами іде більша частина робітників. У кризові 1923-1924 роки шанси КПН і НСДАП різко зростають, але за умов стабілізації економіки в 1928 році їхні шанси, особливо НСДАП, різко падають. За умов відносного благополуччя фашисти не потрібні ні масам, ні великому капіталу, які звикли спиратися на звичні буржуазно-демократичні інститути. Для екстремістських партій криза була потрібна як повітря. І доля дарує її.

У 1929-1933 роках виробництво в усьому світі знизилося майже на 50 %, десятки мільйонів безробітних викинуто на вулицю, тисячі банків зазнали краху. Німеччина була не в змозі сплачувати репарації. До Рурської промислової зони Німеччини введено

війська Франції і Бельгії. Настав зоряний час фашистської партії. Гітлеру та його «партайгеносе» пропонуються міністерські посади, але Гітлер категорично відмовляється від них, він вимагає всієї влади. На цьому ґрунті в його партії точаться чвари. У листопаді 1932 року НСДАП втрачає 2,7 млн голосів. У цей критичний момент найбільші промисловці Німеччини надсилають президенту Гінденбургу листа з вимогою призначити Гітлера рейхсканцлером Німеччини. Престарілий маршал капітулює, і 30 січня 1933 року Гітлер стає рейхсканцлером Німеччини. Фашисти опиняються при владі.

Щодо причин їхнього приходу до влади написано чимало і правильного, і неправильного, включно до «фатального» впливу на європейську історію «демонічної» особи фюрера. Можна погодитися з тим, що однією з причин були особливості політичної історії Німеччини. Про це писали й самі німці (О. Абуш - «Хибний шлях однієї нації», В. Еггерат - «Куди крокуєш, Німеччино?» та ін.). Однією з причин називали вірнопідданські інстинкти масового німецького міщанства (Томас Манн у романі «Вірнопідданий»). Про це досить точно писав Д. Мануїльський: «Німеччина ніколи не була вільною країною, а німці - народом, який штурмує небо. У Німеччині завжди були в пошані чиновник, фельдфебель, шпигун і кат. Чиновник в очах німців утілював закон, фельдфебель - владу, шпигун - систему, кат - правосуддя. У Німеччині любили вестфальську шинку, баварське пиво, барабанний дріб па-радів, імператорські мантиї, величаві фігури городових. Німців нудило при одному слові свобода. Свободу німець вважав вивертом праздного розуму, джерелом усілякої крамоли. Перед багатством і владою німець трепетав як наляканий маленький хижак перед розкритою пашею удава». Уінстон Черчилль у промові 21 вересня 1934 року говорив: «Серце Німеччини - це Пруссія, осередок чуми, яка час від часу спа-лахує... Я певнений, що британський, американський і російський народи, які протягом століття зазнали невимірних втрат, небезпек і кровопролиття через прагнення тевтонців до панування, на цей раз вживуть заходів, аби могутність Пруссії чи всієї Німеччини не могли дозволити німцям знову напасти на нас для здійснення своєї помсти і планів, випещених протягом тривалого часу. Нацистська тиранія і прусський мілітаризм - два осовні елементи всього життя Німеччини, які повинні бути докорінно знищені, вирвані з коренем, аби Європа і світ були позбавлені від третього, ще більш страшного конфлікту... Подвійний корінь усіх наших нещасть - нацистська тиранія і прусський мілітаризм мають бути знищені».

Чи можна було не допустити встановлення фашистської диктатури у Німеччині? Д. Мануїльський так писав про це: «Це можна було зробити за уряду Мюллера у 1928 р. (Мюллер - соціал-демократ. - Авт.). Їй (тобто соціал-демократії) не потрібно було вбивати 20 тис. фашистів, як вона вбила руками Носке 20 тис. революційних матросів і солдатів, їй би навіть на довелось розстрілювати 35 чоловік, як це вчинив з берлінськими робітниками поліцай-президент Цергібель 1 травня 1929 р. їй досить було заарештувати 35 фашистських вождів плюс двох- трьох значних капіталістів, які постачали капівцям матеріальні засоби, розпустити фашистські організації, їхні бойові дружини, конфіскувати їхню зброю, забрати їхні фінансові засоби, закрити фашистські друкарні,

створити для фашистів режим, який вони встановили для соціал-демократичних робітників». Д. Мануїльський говорив правду, але не всю.

Напередодні приходу фашистів до влади соціал-демократи і комуністи, об'єднавшись у Рейхстазі, могли б створити більшість і поставити нездоланну перешкоду фашистам. Але комуністи Німеччини, підкоряючись інструкціям Комінтерну, не хотіли об'єднуватися з соціал-демократами, бо вважали їх для себе більш небезпечними ворогами. Кремлівське керівництво комуністичним робітничим рухом марило всесвітньою диктатурою пролетаріату і всесвітньою соціалістичною республікою. Головним своїм ворогом сталінське керівництво вважало не фашистів, а соціал-демократію та парламентаризм, за мету ставилося «повалення буржуазної диктатури (читай - соціал-демократії) та встановлення радянської влади в усьому світі», а це передбачає розгром агентури класового ворога серед робітників - міжнародної соціал-демократії. Безумовно, за такої політики виключалася будь-яка можливість співробітництва соціал-демократів і комуністів в антифашистській боротьбі. Це і було однією з причин, яка сприяла приходу фашистів до влади.

Прийшовши до влади, націонал-соціалісти негайно приступили до знищення в Німеччині всіляких слідів демократії. 28 лютого 1933 року гітлерівці влаштовують підпал Рейхстагу (керівник - Геринг), обвинувачують у цьому комуністів і здійснюють проти них масові репресії. У ніч на 28 лютого було заарештовано 10 тис. комуністів. На підставі статті 48 Веймарської конституції було видано декрет про введення у країні надзвичайного стану. Для створення у Рейхстазі конституційної більшості, що дозволило б гітлерівському уряду займатися законо-давством, крім Рейхстагу, Гітлер 5 березня 1933 року влаштовує нові вибори в обстановці масових репресій проти комуністів і соціал-демократів. Мандати комуністів було анульовано, місця в Рейхстазі передано фашистам, партіям профашистського спрямування і союзам («Сталевий шолом», народна партія тощо), які було включено до складу НСДАП. Набравши у такий спосіб 43,9 % голосів і одержавши 8 % голосів інших націоналістичних партій, Гітлер на засіданні Рейхстагу 23 березня 1933 року став вимагати надання урядові надзвичайних повноважень. 24 березня 1933 року Рейхстаг ухвалив закон «Про усунення бідувань народу і держави», одержав законодавчі повноваження, у тому числі з бюджету, з правом відхилятися від норм Веймарської конституції 1919 року. Вважалося, що закон є тимчасовим і діяти-ме тільки до 1937 року, але фактично він став постійно діючим законом Німеччини. Від цього часу всі закони розроблялися в канцелярії НСДАП. Це був кінець Веймарської республіки.

У березні 1933 року було заборонено комуністичну партію, а у липні - СДПН. Інші партії «саморозпускалися», їхнім членам надавалася можливість вступати до НСДАП. Законом від 14 липня 1933 року заборонялося утворення нових політичних партій. У травні 1933 року розпущено всі профспілки, їхнє майно передано фашистській профспілці

«Арбайтерфронт» (Робітничий фронт). Указом від 24 березня 1933 року «Про захист уряду національного відродження від підступних зазіхань» ліквідовувалися всі нефашистські засоби друку та інформації. 7 квітня 1933 року законом «Про злиття областей з імперією» ліквідовувалися землі як суб'єкти федерації. Відповідно до цього став непотрібним і був розпущений Рейхсрат. У землі призначалися імперські намісники - штатгальтери, які одночасно були головами НСДАП - гауляйтерами. 1 грудня 1933 року ухвалено закон «Про єдність партії і держави», за яким фашистська партія оголошувалася «носієм німецької державної думки», рушійною і керівною силою німецького народу. Відтепер всі призначення на державні посади проходили тільки через партійний апарат.

Останню крапку було поставлено після смерті престарілого Гінденбурга. Законом від 1 серпня 1934 р. «Про верховного голову Німецької імперії» посаду президента країни було скасовано. Повноваження президента передавалися довічному «вождю (фюреру) і рейхс-канцлеру - Адольфу Гітлеру» з правом формувати уряд, призначати собі спадкоємця і вершити суд як верховний суддя імперії.

Такій державі складно дати наукову класифікацію. Жодна давня деспотія і жодна абсолютна монархія не знали подібної концентрації влади. У 30-40-ві роки ХХ століття тільки дві людини володіли такою владою - Сталін і Гітлер. Обидва уважно спостерігали один за одним. Гітлер не раз заявляв, що багато чому навчився у більшовиків. Сталін у свою чергу іноді схвально відгукувався щодо дій Гітлера, зокрема про його розправи з опозицією у середовищі штурмовиків.

Механізм фашистської диктатури в Німеччині. Залізним стрижнем Третього рейху стала фашистська партія з її розгалуженою організацією. Пройнята диктаторською дисципліною, підкоривши собі безпосередньо державний апарат, вона фактично перетворилася на центральний владний орган держави. Партію очолював повновладний одноособовий «вождь» - фюрер, який призначав у ній на всі посади і одноособово ухвалював усі рішення. Всі державні функції зросталися з партійними. Кадрова політика безпосередньо проходила через партійний апарат. Зверху нього - фюрер, при ньому виконавчий штаб - канцелярія. Фюрер був оточений соратниками - рейхсляйтерами, які поєднували в одній особі партійні й державні посади. Але це не був колегіальний орган типу Політбюро чи ЦК КПРС. Вони беззаперечно підкорялися своєму вождю. У колишніх землях уся партійна і державна влада належала гауляйтерам, які призначалися Гітлером, в областях - гебітсляйтерам. У масштабі будинку чи вулиці керували ортсляйтери, блокляйтери і, нарешті, целенляйтери. Верховне керівництво партії здійснювали очолювані рейхсфюрерами управління: пропаганди, безпеки (СС), сільського господарства, промисловості тощо. До партії примикала й фашистська профспілка - Арбайтерфронт. Фашистська молодь об'єднувалася в організацію «Гітлерюгенд»; створювалися численні спілки: фрауенбунд, доцентенбунд та ін.

Починаючи з дитячого віку і до сивини, німець був охоплений певним підрозділом фашистської партії і держави.

Основою всієї системи фашистської Німеччини були два головні відомства - управління пропаганди та управління безпеки (СС). Останнє входило до складу НСДАП і у свою чергу також складалося з управлінь: загального, концтаборів, безпеки, расового, військового з відповідними підрозділами (гестапо, служба безпеки - СД, іноземної розвідки тощо). Все, що не оброблялося апаратом пропаганди, «оброблялося» організацією СС.

Безумовно, фашистська система не могла залишити осторонь організацію управління економікою. У 1933 році створюється «Імперське представництво німецької промисловості», яке перетворюється на «Організацію промислового господарства» з шістьма імперськими групами: промисловості, торгівлі, ремесла, банків, страхової справи та енергетики. До них як додаток створюються територіальні господарські палати. Формуються міністерства господарства, озброєння і боєприпасів, продовольства, транспорту і фінансів. У 1936 році створюється управління уповноваженого щодо виконання чотирирічного плану, керівник якого Геринг оголошується господарським диктатором країни, його розпорядженням надається сила законів. При ньому організуються штат генеральних уповноважених з цін, металургії, хімії, транспорту, а також гігантський концерн «Герман Геринг» з 500 000 робітників. У 1933 році створюється «Імперське представництво продовольства». Селяни поділяються на «бауерів» із земельними наділами від 7,5 до 125 гектарів і «хазяїв» з меншими наділами. Ухвалюється також закон «Про спадкові двори», відповідно до якого вводиться система майорату.

Такою постає Німецька держава в результаті «перемоги націонал-соціалістичної революції», як називав Гітлер свій прихід до влади. Німеччина перетворилася на машину, призначену для ведення агресивних війн.

На жаль, для зміцнення фашистського режиму в Німеччині тодішнє політичне керівництво СРСР, перш за все Сталін, зробили чимало. Взагалі-то у більшовиків була якась дивна любов до Німеччини. Відверто ненавидячи США й особливо Англію, радянське керівництво симпатизувало Німеччині. Дружба більшовиків з Німеччиною зав'язалася ще в роки Першої світової війни. Відповідно до угоди з німецьким урядом Ленін і його соратники в 1917 році були пропущені через територію ворожої воюючої держави, споряджені чималими грошима в обмін на зобов'язання агітувати за мир і розвалювання власної армії. Більшовики не залишилися в боргу. Коли відповідно до

Версальського миру Німеччина була позбавлена армії, військових училищ, права будувати літаки і танки, радянське керівництво велико-душно дозволило німецьким льотчикам і танкістам користуватися радянськими аеродромами і танкодромами, про що не без задоволення згадував головний танкіст Німеччини генерал Гудеріан.

Величезну послугу Гітлеру надало політичне керівництво СРСР, уклавши 19 серпня 1939 року з Німеччиною кредитно-торговельну угоду, відповідно до якої СРСР поставляв до Німеччини хліб, нафту, метал, так необхідні Німеччині для ведення війни. 23 серпня 1939 року було підписано Пакт про ненапад з доданим до нього «Секретним про-токолом», який передбачав знищення Польської держави і розподіл сфер впливу між СРСР і Німеччиною. У такий спосіб було відкрито шлях Другій світовій війні. У 1939 році радянський уряд віддав роз-порядження щодо передання гестапо всіх арештованих німецьких громадян, які перебували в СРСР, у тому числі комуністів і євреїв.

Особливість фашистської тоталітарної держави полягає в тому, що одного разу, будучи створеною і випестованою, вона набуває само-достатнього значення. Ті сили, які її створювали (класи, монополії, концерни, політики), втрачають над нею владу. Апарат влади у такій державі бере в полон усіх і вся, у тому числі тих, хто «приймав його пологи». Суспільство в такій державі опиняється в полоні і втрачає здатність щось у ній змінити. Залишається лише змовлятися, або руй-нувати ззовні, або чекати, доки сам собою випаде наріжний камінь диктатури. Радянському народу і народам інших країн довелося ціною грандіозних жертв і подвигів рятувати світ від фашистської чуми.

Спочатку основу фашистського апарату становили штурмові за-гони (СА). Вони створилися у серпні 1921 року з невеличкої організа-ції з охорони мітингів і зборів НСДАП і швидко перетворилися на своєрідні партійні озброєні сили, які використовувалися націонал- соціалістами, з одного боку, для підготування фашистського перево-роту, а з другого - для здійснення терору, спрямованого проти політич-них противників.

Провал «пивного путчу» 1923 року, який викликав глибоку кризу в націонал-соціалістичній партії, призвів до фактичного розпаду штур-мових загонів. Але після реорганізації партії Гітлером у 1925 році вони знову відродилися як масова напіввійськова, напівтерористична орга-нізація. У параді штурмовиків, організованому в 1926 році з нагоди нацистського партійного з' їзду, взяли участь, за різними джерелами, від 10 до 30 тис. чоловік. У 1928 році в параді, присвяченому з' їзду НСДАП, взяли участь уже від 30 до 60 тис. штурмовиків. У 1931 році на парад, організований на честь створення Гарцбургського фронту, було виведено від 50-60 до 140 тис. членів штурмових

загонів. У доповідній записці про діяльність НСДАП, підготовленої на початку 1932 року міністром внутрішніх справ, кількість штурмових загонів визначалася у 225 тис. чоловік. На момент приходу нацистів до влади вони мали армію штурмовиків, яка налічувала близько 500 тис. чоловік.

Після 30 січня 1933 року штурмові загони зростали ще швидше. Вони поглинули численні воєнізовані спілки, які раніше тяжіли до інших партій. До них масами йшли декласовані елементи, які поспішали вхопити свою долю державного пирога. Носіння коричневої форми штурмовиків стало свого роду модою у вищих прошарках сус-пільства, які тим самим демонстрували підтримку «нового режиму».

На 1 січня 1935 року в організації СА налічувалося 3 543 099 чоловік, у тому числі: в штурмових загонах - 1 499 034, в морських штурмових загонах - 64 428, в повітряних штурмових загонах - 105 256, в першому резерві СА - 497 610, в другому резерві СА - 1 376 771 чол. При цьому члени НСДАП складали лише 23,8 % членів організації СА.

Переслідування політичних противників і всіх «небажаних» осіб набули масового характеру. Штурмовики вривалися в будинки акти-вістів робітничого руху і демократично налаштованих діячів поперед-нього режиму, витягали їх на вулицю, били, знущалися. Під цим прикриттям зводилися особисті рахунки: ліквідовувалися недобро-зичливці, суперники, кредитори. Почалися масові переслідування за расовими ознаками - предтеча масового знищення єврейського насе-лення.

Виникли концтраційні табори, які перетворилися в майбутньому на невід'ємну складову частину нацистського режиму. Їх створювали всюди, де знаходилися приміщення, придатні для тюремного викорис-тання. Список організованих штурмовиками в 1933 році найбільших концтаборів, наведений автором книги «Держава концентраційних таборів» Г. Кюнрихом, налічує 26, з них три - у самому Берліні. Але це, підкреслює Кюнрих, - найбільш відомі. Практично в перші місяці 1933 року концентраційним табором була майже кожна казарма СА.

Проте як знаряддя постійного організованого терору, якого потре-бувала фашистська влада, СА використовувати було складно: для цього вони були занадто численними й аморфними. Це був не тільки інструмент політики терору, а й своєрідна масова організація зі своїми специфічними вимогами і прагненнями.

Участь у терорі одночасно відволікла штурмовиків від соціальних проблем, які цікавили їх, але примусити забути про них не могла. Уже влітку 1933 року невдоволення політикою уряду, який не поспішав з реалізацією своїх обіцянок, особливо в соціальній сфері, і всіляко придушував будь-які антимонополістичні настрої, що виявлялися в лавах партії, перш за все у штурмових загонах, набуло гострих форм. У середині року відбулися бунти у штурмових загонах Берліна, Гам-бурга, Франкфурта-на-Майні, Дрездена, Ессена, Дортсмунда, Кеніг-сберга та Фрайбурга.

У зв'язку з цим націонал-соціалістичному керівництву довелося вжити екстраординарних заходів. Розпочалося масове чищення штурмових загонів. У серпні 1933 року було розпущено всі загони СА у Франкфурті-на-Майні. Лише в одному Берліні з СА було вигнано близько 200 тис. штурмовиків. Деякі з них опинилися в тих самих концентраційних таборах, які було створено їхніми руками.

Уже перше чищення серйозно послабило значення штурмових загонів як головного інструмента фашистського терору. Але найсильнішого удару по них було завдано 30 червня 1934 року, який завершився фактичним знищенням майже всієї верхівки. Після цього фактичне значення СА в ієрархії нацистських організацій постійно падало. Головним інструментом державного організованого терору стала зросла в надрах СА організація СС, яка одержала значне поширення.

СС (Shutz Staffeln), або «охоронні загони», які виникли з нечисленної групи особистих охоронців Гітлера, було створено в березні 1923 року в період активного підготування нацистської партії до путчу. Вперше вони почали набувати значення як самостійна організація в 1925 році, коли через заборону СА їм було доручено виконання функцій, які раніше належали штурмовим загонам, зокрема охорону зборів і мітингів НСДАП та розігнання зборів і мітингів її політичних проти-вників. Скасування заборони СА у 1926 році одразу ж послабило значення охоронних загонів, чисельність яких становила всього 200 чол. Вони були влиті в СА як їхня невід'ємна складова.

Початок нового підйому СС пов'язаний з рішенням Гітлера перетворити цю організацію на «відбірну частину», яка заслуговує на особливу довіру, зокрема у зв'язку з призначенням на посаду керівника «охоронних загонів» секретаря Грегора Штрассера Гімлера.

З цього моменту значення і вплив СС у НСДАП постійно посилюються. Якщо у 1929 році, на час призначення Гімлера, «охоронні загони» налічували всього 280 чол., то в 1930 році їхня чисельність становила 2 тис. чоловік, у 1931 р. - 10 тис., у 1932 р. - 30 тис. чоловік. На день приходу Гітлера до влади «охоронні загони» налічували вже 52 тис. чол.

На відміну від СА, яка не ставила жодних перешкод для вступу в їхні лави (чим і пояснюється їхнє швидке зростання), «охоронні за-гони» з самого початку ретельно відбирали кандидатів, прагнучи тим самим зберегти характер особливо довіреної організації.

Ще до того, як НСДАП стала правлячою партією, СС завдяки ієзу-їтській тактиці Гімлера, який зумів завоювати особливу довіру Гіт-лера, присвоїла собі подвійні функції. З одного боку, СС виступали в ролі охоронців расової чистоти НСДАП, головного джерела форму-вання нацистської еліти. У цьому зв'язку особливого значення набуло створене Гімлером у межах СС так зване «расове і поселенське управ-ління». З другого боку, СС все більше перетворювалася на своєрідну внутрішню партійну поліцію, до завдань якої входила боротьба проти «підривної діяльності у самій партії», тобто проти опозиційних пар-тійних груп. Для здійснення цієї функції Гімлер створив власну контррозвідку, яка маскувалася спочатку під «службу інформації та друку», а потім стала відомою як «служба безпеки» - СД.

Найважливіше значення для подальшого зміцнення позиції СС мала роль, яку відіграла ця організація в подіях 30 червня 1934 року. Роз-правившись над керівниками штурмових загонів, СС не тільки про-демонструвала свою непохитну відданість Гітлеру, готовність безвід-мовно виконати будь-яке його розпорядження, а й одним ударом роз-правилася зі своїми головними суперниками у боротьбі за панівне становище. Безпосереднім результатом цього був указ Гітлера від 13 липня 1934 року, відповідно до якого «для відзначення визначних за-воювань» «охоронні загони» було виведено зі складу СА і оголошено самостійним підрозділом націонал-соціалістичної партії.

Вже до 1935 року СС являло собою розгалужену організацію, шу-пальця якої проникали в галузі державного й суспільного життя. На цей час вона налічувала близько 165 тис. членів. На початок 1937 року в СС було 210 тис. чол., а на початку 1941 року - близько 260 тис.

Оснoву СС становили три головні управління: Загальне головне управління, Головне управління з расових і поселенських питань та Головне управління імперської безпеки.

Загальному головному управлінню підпорядковувалися створені на той час три групи есесівських з'єднань: «загальні загони» («Альгеймайне СС»), «караульні загони» («СС-вахфербенде»), або, як їх ще на-зивали, «загони мертвої голови» («Тотенкопффербенде»), та «загони для особливих доручень» («СС-ферфюнгструпе»). Кожна з перелічених груп мала особливу структуру та виконувала особливі завдання.

«Загальні загони» були свого роду клубом нацистської еліти, перебування в якому відкривало необмежені можливості для просування по державних і партійних сходинах. Після початку війни «загальні загони» СС стали головним резервуаром, з якого черпалися кадри для військ СС та оперативних груп СД, які «успіли» надзвичайною жорстокістю, масовими езекуціями, політикою геноциду тощо.

Есесівські «загони для доручень» були значно менші від «загальних загонів». Спочатку вони налічували 4-5 тис. чол., а до початку війни - 18 тис. На відміну від останніх вони являли собою професійні поліційні з'єднання, які відрізнялися від «загальних загонів» лише своїм привілейованим становищем. Головним завданням «загонів для особливих доручень» вважалося забезпечення порядку на «внутрішньому фронті», особливо під час воєнних дій. По суті ж справи це було особисте військо Гітлера, його преторіанська гвардія, якій він доручав найделікатніші й найбрудніші завдання.

Існування третьої групи - «караульних загонів» («загонів мертвої голови») було тісно пов'язане з керівництвом створеної нацистами системи стаціонарних концентраційних таборів.

Після початку Другої світової війни на базі «загальних загонів», «загонів для доручень» та «караульних загонів» було створено спеціальні есесівські військові з'єднання, які утворили особливий рід військ німецьких збройних сил - війська СС (ВАФФЕН-СС). У 1939-1940 роках було сформовано перші есесівські дивізії: танкова дивізія «Лайбштандарт Адольф Гітлер», танкова есесівська дивізія «Тотенкопф» та гренадерська есесівська поліційна дивізія. На цей час чисельність військ СС становила приблизно 100 тис. чол.

Не менш значну роль у механізмі фашистської диктатури відіграло Головне управління імперської безпеки (РСХА). Внутрішня структура РСХА засвідчує, що воно здійснювало об'єднане керівництво поліцією безпеки та СД. РСХА поділялося на сім відділів управління, два з яких (АМТ-I та АМТ-II) займалися адміністративними питаннями. Поліцію безпеки було представлено АМТ-IV - головним управлінням гестапо і АМТ-V - головним управлінням карної поліції (KRIPO). До складу СД входили: АМТ-III - головне управління з діяльності СД усередині Німеччини, АМТ-VI - головне управління з діяльності СД поза Німеччиною та АМТ-VII, яке досліджувало питання ідеологічного характеру.

Проголошене указом Гесса від 9 червня 1934 року єдиною розвідувальною службою націонал-соціалістичної партії, РСХА незабаром перетворилося на всепроникаючу систему тотального шпигунства як усередині країни, так і за кордоном. До ведення РСХА входила організація диверсійної, підривної діяльності за кордоном. Паралельно військовій розвідці РСХА створило розгалужений апарат військового шпигунства.

Усю Німеччину було покрито мережею тайної агентури. На будь-якому підприємстві, в установі, організації, не виключаючи й органи НСДАП, були свої агенти: або так звані довірені особи («F-Leute») - члени НСДАП, які виконували функції щодо вистежування без будь-якої винагороди, або просто шпиги («A-Leute» и «C-Leute»), які одержували постійну чи «відрядну» платню. Їхні повідомлення, які узагальнювалися в центральному апараті (зокрема, в III управлінні Головного управління імперської безпеки), використовувалися, по-перше, для застосування репресивних заходів - у цьому разі вони передавалися гестапо; по-друге, для складання повідомлень щодо морального стану і настроїв населення (зміст цих повідомлень брався до уваги при політичних рішеннях нацистського керівництва, а також при визначенні головних напрямів у пропагандистській діяльності); по-третє, для складання секретних досьє на всіх більш-менш відомих політичних, громадських та інших діячів. Останнє забезпечувало керівникам РСХА та відповідно СС особливо значний вплив. Володіючи компрометуючими матеріалами майже на всіх партійних і державних чиновників Третього Рейху, вони мали змогу, вдаючись до шантажу, досягати своїх цілей. III Головне управління - з расових та поселенських питань - формально відношення до терору не мало. Його обов'язком була реалізація тієї частини ідеологічної програми націонал-соціалізму, яка стосувалася расових питань. Управління займалося здійсненням на практиці расових ідей, особливо в галузі еugenіки, до яких схилилося нацистське керівництво: перевіряло расову чистоту членів СС, а також тих, хто бажав вступити до «охоронних загонів», підтверджувало расову придатність майбутніх членів СС, керувало організацією «Lebensborn», покликаною готувати расово чисте поповнення, розробляла плани створення есесівських поселень на окупованих територіях. Головне управління з питань раси і поселень виявило активність щодо онімечення окупованих територій

відповідно до расистських принципів нацистської партії і було причетне до депортації євреїв та інших осіб ненімецької національності. Підрозділи військ СС і айнзатцгрупи, які діяли безпосередньо під керівництвом Головного управління СС, використовувалися для здійснення цих планів.

У дійсності це Головне управління являло собою важливий важіль як фізичного, так і морального терору. Практично воно контролювало всю політику в галузі «расової гігієни», яку проводив Третій рейх, і тим самим спрямовувало всю діяльність на переслідування за расовими мотивами. Одночасно це Головне управління керувало політикою оні-мечування захоплених районів, зокрема шляхом знищення місцевого населення.

Під час війни кількість заарештованих різко збільшилася за рахунок як німців, так і військовополонених та громадян окупованих держав. Показовими в цьому плані, наприклад, є дані за 1944 рік. У січні цього року в Німеччині було заарештовано 42 580 чол., у лютому - 45 044, у березні - 46 302, у загальній кількості - 135 926 чол. Протягом наступних трьох місяців (квітень, травень, червень) було взято під охорону 170 670 чол. Всього у 1944 р. було заарештовано не менше півмільйона чоловік.

У 1943 році в німецьких тюрмах було страчено (не рахуючи «екзекуцій» у концентраційних таборах) 5 684 чол., у 1944 році - 5 764. В одній лише в'язниці Бранденбург з 22 серпня 1940 року по 20 квітня 1945 року було здійснено 2042 страти, з них 1807 з політичних мотивів.

Серед висунених обвинувачень найчастішими були: зрада режиму («Hochferrath»), зрада батьківщини («Landferrat»), спротив державній владі, саботаж, підриг військових зусиль, слухання зарубіжних передач, порушення трудової дисципліни.

Кількість ув'язнених щороку була величезною. Більшість таборів, хоча і не вважалися таборами знищення, мали виключно велику смертність. Так, у Бухенвальді з направлених туди 240 тис. чол. померло 56545, у Маутхаузені з 335 тис. - 122767, у Равенсбрюку з 130 тис. - 92700, у Заксенхаузені з приблизно 200 тис. - понад 90000, у Флоссенбурзі зі 1120 тис. - 73296 тощо.

У серпні 1944 року в концентраційних таборах, за офіційними даними Головного адміністративного і господарського управління СС, перебували 379 167 ув'язнених чоловіків і 145 119 ув'язнених жінок. Найближчі надходження до табору оцінювалися в 612 тис. чол. Це дає змогу вважати, що всього у 1944 році в концентраційних таборах утримувалося не менше одного мільйона в'язнів.

Всього ж через фашистські концтабори пройшли 19 млн чол. 12 млн було знищено. Постає запитання: чи проглядалися контури такої Німеччини в 1939 році, коли політичне керівництво СРСР укла-дало договір з Гітлером «Про дружбу та кордони»?

---

§ 7. Утворення Федеративної Республіки Німеччини

Ще до падіння гітлерівського режиму країни антигітлерівської коаліції розробили низку заходів стосовно майбутнього Німеччини.

14 серпня 1941 року Сполучені Штати Америки і Велика Британія прийняли «Атлантичну хартію», яка проголошувала на майбутнє позбав-лення Німеччини всіх завоювань, її роззброєння, встановлення у країні демократичного режиму. 26 травня 1942 року було укладено Англо- радянський договір, який передбачав, що союзники вживуть усіх необ-хідних заходів, аби в майбутньому зробити неможливою агресію з боку Німеччини або іншої пов'язаної з нею держави.

12 січня 1942 року в Лондоні конференція дев'яти союзних країн, окупованих Німеччиною (Бельгія, Чехословакія, Франція, Греція, Люксембург, Голландія, Норвегія, Польща, Югославія), ухвалила Де-кларацію, яка засуджувала фашизм. Відповідно до цього документа «... винні і відповідальні, якою б не була їхня національність, були б розшукані, передані до рук правосуддя і піддані суду, і щоб вироки були приведені до виконання».

У лютому 1945 року відбулася Ялтинська конференція трьох держав - СРСР, США та Великої Британії. Було прийнято рішення, що в післявоєнній Німеччині союзники вживуть заходів щодо знищення милітаризму і нацизму. 8 травня 1945 р. було підписано Акт про без-відмовну капітуляцію Німеччини.

17 липня 1945 р. у пригороді Берліна Потсдамі зустрілися голови держав СРСР, США, Англії та Франції, які уклали Потсдамські угоди щодо Німеччини. Територія Німеччини розподілялася на чотири зони окупації, вся повнота влади в яких належала командувачам окупацій-ними військами союзних держав. Для управління загальними справа-ми створювалися Союзна контрольна рада з командувачів військами, а також Рада міністрів іноземних справ для розв'язання міжнародних проблем. Відновлювалися Веймарська конституція 1919 року і права земель як суб'єктів федерації. Союзна контрольна рада діяла відповід-но до принципів одностайності. Командувачі військами головували в ній по черзі. У 1946 році США і Велика Британія об'єднали свої зони окупації у так звану «Бізонію», яка у 1948 році, після приєднання французької зони, стала називатися «Тризонією». На Лондонській конференції країн США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Голландії, Люксембургу урядам окремих земель було доручено розпочати під-готування Конституції для тих із них, що входили до зони окупації США, Великої Британії та Франції і скликати установчі збори.

26 липня 1948 року прем'єр-міністри США, Великої Британії та Франції утворили конституційну комісію, яка розробила проект Конституції і подала його до Парламентської ради, яка складалася з 65 депутатів, обраних ландтагами земель. У травні 1949 року проект було схвалено парламентами земель і затверджено військовими губернато-рами США, Великої Британії та Франції. 23 травня 1949 р. Конститу-ція (Основний закон) Німеччини набрала чинності.

У першому розділі Конституції ФРН містилися широкі права і сво-боди громадян, які відповідали тогочасним міжнародним стандартам. Конституція сприйняла риси Веймарської конституції. ФРН будувала-ся як федерація земель, що мали свої ландтаги й уряди.

Федеральний парламент складався з двох палат: Бундестагу та Бундесрату. Депутати Бундестагу обиралися на чотири роки за зміша-ною системою: половина депутатів - на мажоритарній основі, а інша половина - на пропорційній основі за земельними партійними спис-ками. Бундесрат формувався урядами земель, які надсилали до нього своїх представників. Кожна земля мала не менш ніж три голоси, землі з населенням понад 2 000 000 мешканців мали чотири голоси, а землі з населенням понад 6 000 000 жителів -

шість голосів. Кожна земля посилала до верхньої палати парламенту стільки членів, скільки мала голосів. Голоса землі подавалися як єдиний голос і виключно присутніми на засіданні депутатами або їхніми заступниками.

ФРН - парламентська республіка з сильною виконавчою владою на чолі з обраним Бундестагом канцлером. Ним обирався за поданням президента лідер партії, яка мала більшість у нижній палаті парламенту. Повноваження канцлера надзвичайно широкі. Він призначає й усуває міністрів, спрямовує всю діяльність уряду, пропонує проекти законів, підписує акти президента. Останній здійснює в основному представницькі функції. У серпні 1949 року на підставі нової Конституції було проведено всезагальні вибори. У вересні 1949 року в місті Бонн зібрався Бундестаг. Він спільно з представниками земель обрав президента і сформував уряд Федеративної Республіки Німеччини.

Тривалий час Німеччину було розділено на дві держави: Федеративну Республіку Німеччини і створену в радянській зоні окупації Німецьку Демократичну Республіку (НДР). 31 серпня 1990 року між цими державами було підписано двосторонній договір, відповідно до якого НДР увійшла до складу ФРН. Договір набрав чинності 3 жовтня 1990 року. З цього моменту НДР втратила свій суверенітет, її землі стали частиною Федеративної Республіки Німеччини, а конституція ФРН 1949 року - Основним Законом об'єднаної Німеччини.